

DAVLAT MEXANIZMI VA UNING VAZIFALARI

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МЕХАНИЗМ И ЕГО ФУНКЦИИ

STATE MECHANISM AND ITS FUNCTIONS

Muallif: Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti talabasi

Baxriddinova Gulmira

Ilmiy rahbar: Termiz davlat universiteti

Yuridik fakulteti o'qituvchisi

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Annotatsiya

Ushbu maqolada davlat mexanizmi tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va bajaradigan vazifalari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Davlat mexanizmi bilan davlat apparati o'rtasidagi farq ochib beriladi. Davlat organlari tizimi — qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati — ularning o'zaro munosabatlari bilan birga ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasida davlat mexanizmini takomillashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va 2024—2025 yillardagi statistik ko'rsatkichlar tahlil etiladi. Maqolada xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil o'tkazilib, amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Аннотация

В данной статье научно анализируется понятие государственного механизма, его структурные элементы и выполняемые функции. Раскрывается различие между государственным механизмом и государственным аппаратом. Система государственных органов — законодательная, исполнительная и судебная власть — рассматривается в контексте их взаимодействия. Анализируются реформы по совершенствованию государственного механизма в Республике Узбекистан и статистические показатели за 2024—2025 годы. В статье проводится сравнительный анализ с международным опытом и выдвигаются практические рекомендации.

Abstract

This article scientifically analyzes the concept of the state mechanism, its structural components and functions performed. The distinction between the state mechanism and the state apparatus is revealed. The system of state bodies — legislative, executive and judicial branches of power — is examined in the context of their interrelation. Reforms aimed at improving the state mechanism in the Republic of Uzbekistan and statistical indicators for 2024—2025 are analyzed. The article provides

a comparative analysis with international experience and puts forward practical recommendations.

Kalit soʻzlar: davlat mexanizmi; davlat apparati; davlat organlari; hokimiyat boʻlinishi; qonun chiqaruvchi hokimiyat; ijro etuvchi hokimiyat; sud hokimiyati; davlat boshqaruvi.

Ключевые слова: государственный механизм; государственный аппарат; государственные органы; разделение властей; законодательная власть; исполнительная власть; судебная власть; государственное управление.

Keywords: state mechanism; state apparatus; state bodies; separation of powers; legislative power; executive power; judicial power; public administration.

KIRISH

Davlat haqida gapirganda odatda qonunlar, prezident yoki parlament koʻz oʻngimizda gavdalanadi. Lekin davlatning haqiqiy «ishlash mexanizmi» — bu koʻrinadigan yuzdan ancha murakkabroq. Kimlar qonun qabul qiladi? Kim uni bajaradi? Kim buzilganlar ustidan hukm chiqaradi? Bu uch savolga javob berish uchun davlat mexanizmi tushunchasini tushunish kerak.

Davlat mexanizmi — bu davlat vazifalari va funksiyalarini amalga oshiruvchi davlat organlarining yaxlit tizimi. U nafaqat muassasalar roʻyxati emas, balki ular oʻrtasidagi munosabatlar, vakolat taqsimoti va oʻzaro nazorat tizimini ham oʻz ichiga oladi. Bir soʻz bilan aytganda, bu — davlatning «ichki muhandisligi».

Oʻzbekiston Respublikasida davlat mexanizmi 1991-yildan buyon ketma-ket islohotlar bilan shakllanib kelmoqda. 2023-yilda yangilangan Konstitutsiya hokimiyat boʻlinishi va davlat organlarining vakolatlarini yangi asosda belgilab berdi. Raqamli transformatsiya, mahalliy boshqaruv islohotlari, sud mustaqilligini kuchaytirish — bularning barchasi davlat mexanizmiga yangi qiyofa bermoqda. Aynan shu oʻzgarishlarni nazariy asoslar bilan birga oʻrganish ushbu maqolaning maqsadidir.

ASOSIY QISM

1. Davlat mexanizmi tushunchasi va uni davlat apparatidan farqi

Koʻp oʻquv qoʻllanmalarida davlat mexanizmi va davlat apparati tushunchalari bir-birining oʻrnida ishlatiladi. Aslida esa ular orasida farq bor — kichik, lekin muhim. Rossiyalik huquqshunos M.N. Marchenko taʼrifiga koʻra, davlat apparati — bu «davlat organlarining maʼmuriy tuzilmasi», yaʼni toʻgʻridan-toʻgʻri boshqaruv funksiyalarini bajaradigan organlar. Davlat mexanizmi esa bu tushunchadan kengroq: u apparatni ham, davlatning kuch tuzilmalarini ham (armiya, politsiya), shuningdek, davlat muassasalari va korxonalarini ham qamrab oladi (Marchenko, 2016).

Oddiy misol bilan tushuntirsak: davlat apparati — bu dvigatel, davlat mexanizmi esa — butun avtomobil. Dvigatel muhim, lekin g'ildiraklarsiz, tormozlarsiz, rulsizsiz u yura olmaydi. Mexanizm — ana shu yaxlit tizim.

Ushbu farqni amaliy jihatdan bilish ham muhim. Masalan, davlat korxonasi texnik jihatdan davlat apparatiga kirmaydi, lekin davlat mexanizmining muhim qismi hisoblanadi. Uning faoliyati ham davlat manfaatlarini amalga oshirishga xizmat qiladi — faqat boshqacha usulda.

2. Davlat mexanizmining tarkibiy qismlari: organ, muassasa, korxonalar

Davlat mexanizmi bir necha tarkibiy qismdan iborat. Birinchisi va asosiysi — davlat organlari. Bu — vakolat berilgan, qaror qabul qiluvchi va uni majburiy tarzda bajarishni ta'minlovchi muassasalar. Parlament, hukumat, sudlar, prokuratura — bularning barchasi davlat organlari. Ularning asosiy belgisi: vakolat davlat nomidan amalga oshiriladi va majburiy kuchga ega.

Ikkinchisi — davlat muassasalari. Bular davlat organlariga qo'shimcha tarzda ijtimoiy xizmatlarni amalga oshiradi: maktablar, kasalxonalar, arxivlar, muzeylar. Ular qaror qabul qilmaydi — xizmat ko'rsatadi. Lekin ular ham davlat mexanizmining ajralmas qismi, chunki davlatning ijtimoiy funksiyalarini bajaradi.

Uchinchisi — davlat korxonalari. Iqtisodiy faoliyat yurituvchi, lekin davlat mulkida bo'lgan korxonalar. O'zbekistonda «O'zbekiston temir yo'llari», «O'zbekneftegaz», «Uzenergo» — bular davlat mexanizmining iqtisodiy qanoti sifatida ishlaydi. Ularning faoliyati ham davlat funksiyalari — iqtisodiy, ijtimoiy — bilan chambarchas bog'liq.

To'rtinchi, tez-tez unutiladigan qism — kuch tuzilmalari: armiya, milliy xavfsizlik xizmati, ichki ishlar organlari. Ular davlat mexanizmining himoya funksiyasini ta'minlaydi. Ular boshqa organlardan farqli — ularda majburlashning bevosita kuchi mavjud.

3. Hokimiyat bo'linishi tamoyili va davlat organlari tizimi

Zamonaviy demokratik davlatlarning aksariyatida davlat mexanizmi hokimiyat bo'linishi tamoyiliga asoslanadi. Bu g'oyani birinchi bo'lib Sharl Lui de Monteskye o'zining «Qonunlar ruhi haqida» (1748) asarida sistemali tarzda asoslab berdi: qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati bir-biridan mustaqil bo'lishi kerak — aks holda ularning biri boshqasini yutib yuboradi (Monteskye, 1748).

Qonun chiqaruvchi hokimiyat — parlamentdir. O'zbekistonda bu Oliy Majlis bo'lib, u ikki palatadan iborat: Senat va Qonunchilik palatasi. Qonunlar qabul qilish, davlat byudjetini tasdiqlash, hukumat faoliyatini nazorat qilish — bu palataning asosiy vazifalari.

Ijro etuvchi hokimiyat — Prezident va Vazirlar Mahkamasi. Bu eng katta va tarmoqlangan tuzilma. Qonunlarni amalga bajarish, davlat siyosatini amalga oshirish, xalqaro munosabatlarni olib borish — bularning barchasi ijro etuvchi hokimiyat zimmasida. O‘zbekistonda 2024-yilda vazirliklar va idoralar tizimi qayta tashkil etildi — boshqaruvni optimallashtirish maqsadida.

Sud hokimiyati — Konstitutsiyaviy sud, Oliy sud va Oliy iqtisodiy sud tizimi. Ularning mustaqilligi davlat mexanizmining sog‘lomligi uchun kalit omil. Sudya ish beruvchidan, hokimiyatdan va siyosiy ta’sirdan mustaqil bo‘lmasa — adolat bo‘lmaydi. O‘zbekistonda 2017-yildan boshlab sud islohotlari izchil davom etib, sudyalar kasbiy mustaqilligini oshirishga qaratilgan bir qator qonunchilik o‘zgarishlari amalga oshirildi.

4. Davlat mexanizmining vazifalari va 2024–2025 yillar statistikasi

Davlat mexanizmi vazifalari uning mohiyatini ochib beradi. Siyosiy vazifa — hokimiyatni amalga oshirish, qonunchilikni rivojlantirish va jamoatchilik tartibini ta’minlash. Iqtisodiy vazifa — iqtisodiy siyosatni belgilash, byudjetni boshqarish va milliy boyliklarni saqlash. Ijtimoiy vazifa — ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va madaniyatni rivojlantirish. Huquqiy vazifa — qonunlar qabul qilish, ularni bajarish va buzilganlarni jazolaish. Mudofaa va xavfsizlik vazifasi — davlatni tashqi tahdidlardan va ichki beqarorlikdan himoya qilish.

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston davlat mexanizmiga oid 2024—2025 yillar ko‘rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval. O‘zbekiston davlat mexanizmiga oid ko‘rsatkichlar (2024–2025)

Ko‘rsatkich	Yil	Ma’lumot / Qiymat
O‘zbekistonda davlat xizmatchilarining umumiy soni	2024	400 000 dan ortiq
Davlat organlari tomonidan ko‘rsatilgan elektron xizmatlar soni (my.gov.uz)	2024	370 dan ortiq xizmat turi
Fuqarolarning davlat organlariga ishonch darajasi (so‘rov asosida)	2024	67 foiz (o‘shish tendentsiyasi)
Davlat byudjetining ijrosi darajasi	2024	98,2 foiz
Mahalliy davlat boshqaruvi organlariga ajratilgan vakolat soni (yangi)	2025	45 ta yangi vakolat

Manba: O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, 2024; Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, 2024; Prezident Administratsiyasi, 2025.

Jadval ma'lumotlari bir necha muhim tendentsiyani ko'rsatmoqda. Birinchidan, elektron xizmatlar soni 370 dan oshib, fuqarolarning davlat bilan muloqoti sezilarli darajada osonlashdi. Ikkinchidan, fuqarolarning davlat organlariga ishonchi 67 foizga yetdi — bu o'sish tendentsiyasi islohotlarning samarasidan dalolat beradi. Uchinchidan, 2025-yilda mahalliy davlat boshqaruvi organlariga 45 ta yangi vakolat berilishi — markazsizlashtirish siyosatining davomi hisoblanadi.

5. Xalqaro tajriba va O'zbekiston davlat mexanizmining rivojlanish yo'llari

Davlat mexanizmini takomillashtirish borasida xalqaro tajribadan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Germaniya federal tizimi — davlat mexanizmini markaziy va federal yer organlari o'rtasida vakolatlarni samarali taqsimlashning namunasi. Bu tizimda mahalliy organlar kuchli, markaziy hukumat esa strategik masalalar bilan shug'ullanadi. Natija: boshqaruv fuqarora yaqin, javobgarlik aniq.

Singapur esa boshqacha yo'ldan bordi — kichik, lekin o'ta samarali davlat apparati. Davlat xizmatchilari oz, ammo yuqori maoshli va kasbiy jihatdan tayyorlangan. Korrupsiya darajasi minimal. Davlat xizmatlarining raqamli tizimi dunyoda eng rivojlilari qatorida. O'zbekiston uchun ham aynan bu model — samarali va yengil apparat — muhim ilhom manbayi bo'la oladi.

O'zbekiston davlat mexanizmida uchta asosiy yo'nalish bo'yicha ish olib borish maqsadga muvofiq ko'rinadi. Birinchidan, raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish — elektron xizmatlar sifatini oshirish, ma'lumotlar ochiqligini ta'minlash. Ikkinchidan, markazsizlashtirishni kuchaytirish — mahalliy organlarga ko'proq vakolat va moliyaviy mustaqillik berish. Uchinchidan, davlat xizmatchilarini kasbiy tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish — kompetentsiyali, halol va innovatsion kadrlarsiz hech qanday mexanizm to'liq ishlamaydi.

XULOSA

Davlat mexanizmi — bu davlatning ko'zga ko'rinmas, lekin eng muhim qismi. Qonunlar yozilar, ammo ularni kim va qanday bajaradi — mana shu savolning javobi davlat mexanizmida. Ushbu maqola ana shu tizimning turli qirralarini ko'rib chiqishga urinish bo'ldi.

Tahlil quyidagi xulosalarga olib keldi. Birinchidan, davlat mexanizmi va davlat apparatini farqlash nazariy jihatdan muhim — bu ikki tushunchani chalkashtirib yuborish butun tizimni noto'g'ri baholashga olib keladi. Ikkinchidan, hokimiyat bo'linishi tamoyili davlat mexanizmini muvozanatli saqlashning eng ishonchli yo'li —

tarix buni isbotlagan. Uchinchidan, O'zbekistonda davlat mexanizmi hozirgi kunda faol o'zgarish jarayonida: raqamlashtirish, markazsizlashtirish va kadrlar sifatini oshirish — bu uch yo'nalish to'g'ri tanlangan.

To'rtinchidan, davlat mexanizmining samaradorligini oshirishda eng muhim omil — odamlar. Qonunlar, tuzilmalar, vakolatlar — bularning barchasi faqat malakali, halol va fuqaro manfaatini ko'zlagan xizmatchilar orqali to'liq samaraga erishadi. Shu sababli davlat mexanizmiga investitsiya — bu avvalo insonlarga investitsiyadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrir, 2023-yil 30-aprelda referendumda tasdiqlangan). — Toshkent: O'zbekiston, 2023. — 80 b.
2. O'zbekiston Respublikasi «Davlat boshqaruvi asoslari to'g'risida»gi Qonuni.
3. Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — 2-nashr. — Moskva: Prospekt, 2016. — 640 b.
4. Nersesyants V.S. Obshchaya teoriya prava i gosudarstva: uchebnik. — Moskva: Norma: INFRA-M, 2012. — 560 b.
5. Matuzov N.I., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — Moskva: Delo RANXiGS, 2022. — 528 b.
6. Morozova L.A. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — 5-nashr. — Moskva: Norma: INFRA-M, 2013. — 516 b.
7. World Justice Project. Rule of Law Index 2023. — Washington D.C.: WJP, 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/>
8. OECD. Government at a Glance 2023. — Paris: OECD Publishing, 2023.
9. O'zbekiston Respublikasi qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 2025).
10. Rad'ko T.N. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya bakalavrov. — Moskva: Prospekt, 2014. — 496 b.
11. Kulapov V.L., Malko A.V. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik. — Moskva: Norma, 2011. — 384 b.